

המצב החברתי של תלמידים עולים מחבר העמים בבית הספר בישראל*

גל העלייה הגדול מברית המועצות לשעבר הגיע לשיאו בתקופה שבין השנים 1989 עד 1992, נחלש באופן משמעותי, אך נשאר ברמה גבוהה יחסית גם בשנים 1993-1996. בשנים אלו עלו ארצה כ-600,000 איש, מתוכם צעירים רבים שהצטרפו למעגל הלומדים בבתי הספר הציבוריים בישראל. בדומה לגלי עלייה קודמים, מערכת החינוך משמשת היום מסגרת חיברות חשובה הקולטת את העולים הצעירים ומחנכת אותם לנורמות חדשות של חשיבה והתנהגות ואף לעיצוב זהות אישית חדשה. מקור מרכזי לשינויים אלו, המתחוללים בקרב תלמידים עולים, הוא המגע הישיר ויחסי הגומלין החברתיים הנרקמים ביניהם לבין תלמידים ותיקים. ברור שיחסו של התלמיד העולה למסגרת החינוך ולבני כיתתו הוותיקים עשוי להשפיע על הנורמות ועל הזהות שהוא מאמץ לעצמו, ואלה עשויים להשפיע בהמשך על הדימוי העצמי שלו, על גישתו לישראל, ליהדות ולנושאים רבים אחרים. ברור גם, שקליטתו המוצלחת של תלמיד-עולה, הן בהיבט הלימודי והן בהיבט החברתי-אישי, תורמת להצלחת ההסתגלות של כל בני המשפחה ולתחושת ההזדהות עם מדינת ישראל והעם היהודי (מירסקי ופראוור, 1992; צלניק, 1992). לכן, חשוב שקברניטי החינוך בישראל יכירו היטב את המצב הלימודי והחברתי של התלמידים העולים ויקבעו מדיניות המסייעת להם להשתלב היטב בבית הספר ובחברה הישראלית. במאמר זה נבחן את מצבם של העולים הצעירים מחבר העמים, על פי ספרות המחקר, תוך התמקדות בהיבט החברתי של הקליטה בישראל.

בשנים האחרונות הספרות המדעית תיעדה היטב את הקשיים העומדים לפני מהגר במעבר מתרבות אחת לאחרת. אמנם קיימים הבדלים מהותיים בין המהגר הנאלץ לעזוב את ארצו כתוצאה מתנאים פיזיים או נפשיים קשים לבין המהגר מרצון, אך כמעט בכל המקרים שבהם אדם עוזב את המדינה שבה גדל והיכה שורשים ועובר למדינה חדשה, הוא חייב להתמודד עם קשיי הסתגלות רגשיים וחברתיים (למשל Berry, Poortinga, 1990; Segall, 1992; Grinberg, 1989). השינויים עקב המעבר מחייבים את המהגר ליטול חלק בשני תהליכים מרכזיים: דה-סוציאליזציה ורה-סוציאליזציה. התהליך הראשון מתייחס להינתקות הפרט ממוקצת הערכים והנורמות של ארץ המוצא שלו, ואילו התהליך השני עוסק באימוץ ערכים ונורמות של התרבות החדשה. מחד גיסא, ככל שהסוציאליזציה לארץ המוצא הייתה משמעותית ועמוקה יותר, כן יקשה על המהגר תהליך הדה-סוציאליזציה. מאידך גיסא, ככל שהמדינה הקולטת נראית בעיני המהגר שונה יותר ממדינתו המקורית, וככל שהמהגר תופס את התרבות החדשה כזרה ובלתי מובנת, כן יקשה עליו תהליך הרה-סוציאליזציה (ראה בר יוסף, 1969).

* מאמר זה מוקדש לזכרו של פרופ' יהודה אמיר ז"ל שפעל רבות לשילוב עולים ותיקים ועולים חדשים בחברה בישראל.

גורמים המקשים על הסתגלות העולה

אין כאן המקום לדון במידת הקושי ששני תהליכים אלו מציבים לפני העולים מחבר העמים. אך אין ספק שגם העולה מחבר העמים לישראל נתקל בגורמים רבים המקשים על הסתגלותו. נציין כאן אחדים מהגורמים המשפיעים באופן מיוחד על קליטתו של העולה הצעיר בבית הספר הישראלי (ראה אמיר, בן ארי, קדם וריץ, 1995):

1. מצב כלכלי ירוד. המצב הכלכלי של חלק מהעולים יורד בעקבות העלייה ארצה. אצל עולים אחרים המצב אינו משתנה או אף משתפר על פי אמת-מידה מוחלטת. אך בקרב כמעט כל העולים מתרחש תהליך של פגיעה במצב הכלכלי, יחסית לתושבי המדינה האחרים. כלומר, יחסית לאזרחים אחרים במדינת ישראל העולים נמצאים ברמה כלכלית נמוכה, בהשוואה למצבם היחסי בביתם הקודם בחו"ל. במשך הזמן תופעה זו עלולה לגרום לתחושה של אכזבה והחמצה. נוסף לכך, בקרב תלמידים עולים רבים יש מחסור בספרי לימוד שאינם תמיד מסופקים על ידי בית הספר, בתנאים מינימליים להכנת שיעורי בית, עקב הצפיפות בבית, וכן קושי לעמוד בתשלומים שאינם לצורכי הינוך.

2. שוני תרבותי. התרבות שהעולה פוגש בישראל שונה במידה ניכרת מזו שהכיר בחבר העמים. לעומת שאר האוכלוסייה בישראל, העולים מברית המועצות משכילים יותר, חילוניים יותר ובעלי משפחות קטנות יותר. גם לאחר מספר שנים בארץ יש לעולה קשיי שפה וגישה שונה מזו של ותיקים לסוגיות תרבותיות יסודיות, כגון היחס לסמכות (וייל, טנא והופמן, 1995; Horowitz, 1989). קרב הילדים העולים השוני התרבותי מתבטא בתחומי חיים רבים, כגון הגישה למשמעת בבית הספר ואופי היחסים החברתיים עם הזולת (טטר, ספיר, סבר, אדלר ורגב, 1994). המצוקה התרבותית המאפיינת עולים צעירים הובעה על ידי תלמיד תיכון שהתלונן לפני "שהבנות הישראליות תמיד דוחות אותו, כי אני לא יודע איך להתחיל עם בנות כאן". בנוסף, קיימת תופעה של חוסר ידע תרבותי שמקשה על הסתגלותו של העולה הצעיר מחבר העמים, למשל בכל מה שקשור בחגי ישראל ומנהגים יהודיים שהם חלק מהתרבות הישראלית היהודית.

3. קשיי שפה. ברור שאחד הגורמים המקשים מאוד על הסתגלותו של העולה הוא קשיי התקשורת בשפה החדשה, גם אם השתתף באופן מלא באולפן לעברית (רוזינר ואזרחי, 1992). לא זו בלבד שהוסר השליטה שלו בעברית גורם לבעיות תקשורת, המבטא שלו חושף את העובדה שהוא עולה ומביא לתחושת זרות בעיני עצמו ובעיני אחרים. מקובל לחשוב שילדים רוכשים את השפה החדשה די בקלות, תוך כמה חודשים לאזור העלייה. הניסיון מלמד שהדבר אינו נכון, ורבים מן התלמידים העולים הם בעלי אוצר מילים דל יחסית, או מדברים במבטא זר שנים לאחר שהגיעו ארצה. לתופעה זו יש השלכות שליליות על השתלבותו החברתית של התלמיד העולה בבית ספר ישראלי. קשיי שפה גורמים לו גם לבעיות לימודיות. אך גם כעבור זמן, כאשר הוא מצליח להתמודד עם אתגרי השפה החדשה באינטראקציה היום-יומית, הוא נשאר בעמדה נחותה יחסית לבני כיתתו הוותיקים, בעלי הידיעה העשירה יותר בעברית. לעתים, אנשי הינוך, ואף בני משפחה, מפרטים קשיי תקשורת אלו כליקויי למידה או כסימנים ליכולת אינטלקטואלית מוגבלת.

4. ניתוק מהעולם המוכר - הפרידה מאנשים אהובים, מאתרים יפים ומזכרונות נעימים אינה קלה לעולה גם אם תחושת הפרידה היא בכחינת "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם" (במ' יא ה). תופעה זו אינה מאפיינת את העולה המבוגר בלבד. גם ילדים עולים מדווחים שהם מתגעגעים לחבריהם, לבני משפחה, לחיות מחמד שנאלצו להשאיר בחבר העמים. רגשי הניתוק והאובדן בקרב הילדים מתחברים עם הקשיים האובייקטיביים בתחום הלימודי והחברתי בישראל, ובהצטרפם יחד הם גורמים, לפחות זמנית, לתחושות תסכול וחוסר אונים, ואף לעתים לדיכאון (וונזר, 1992; וייל, טנא והופמן, 1995; פיורקו, 1992; צלניק, 1992). אין ספק שגורם רגשי זה משפיע על תחושות הכעס והדחייה כלפי החברה הישראלית שחשים חלק מהעולים והרצון שלהם להיכדל ממנה ולהסתגר בתוך קבוצתם.

5. אי-הלימה חינוכית. ילד שעולה מחבר העמים לישראל גם עובר ממערכת חינוך אחת לאחרת. מידת השוני הקיימת בין שתי מערכות החינוך משמעותית מאוד. בכל מקרה התלמיד העולה נאלץ להתמודד עם קשיים מיוחדים בנוסף לבעיות שהוזכרו לעיל. הקשיים כוללים, בין השאר: א) תקופה מסוימת של ביקור בלתי סדיר בבית הספר לפני העלייה ולאחריה עקב טרדות ההכנות לעלייה, הנסיעה, וההתאקלמות הראשונית בארץ; ב) היעדר ידע בסיסי לגבי חלק ממקצועות הלימוד (למשל מקרא); ג) שוני רב בתוכני חלק מהמקצועות (למשל ספרות); ד) חפיפה חלקית בלבד בתכנית הלימודים גם באותם מקצועות שאינם תלויים מאוד בתרבות המקומית (למשל מתימטיקה); ה) חוסר ידיעה כלשהי לגבי ההווי של ילד יהודי ישראלי, כגון שירים, ריקודים, סיפורים, חגים וכו'; ו) שוני רב בהגדרת ההתנהגות הרצויה של התלמיד בישראל לעומת מה שמוכר לו (וייל, טנא והופמן, 1995); ז) מחסור בספרי לימוד וספרי יען ברוסית העשויים לסייע בגישור על פני הפער; ח) אי-הבנה במשפחה לגבי תפקידה מול מערכת החינוך ונורמות ההתנהגות הצפויות מתלמיד ישראלי, כך שהסיוע שהבית מעניק לתלמיד העולה לרוב אינו יכול להיות מעשי.

מחקר אמפירי על קליטה חברתית של תלמידים עולים מחבר העמים

עקב גורמים אלו ואחרים שלא נידונו כאן, סביר להניח שהתלמיד העולה מחבר העמים חייב להתמודד עם מצב אישי קשה הן בתחום הלימודי והן בתחום החברתי והאישי. ואמנם, מספר חוקרים הראו שהתלמיד העולה אכן נתקל בבעיות לימודיות רבות וחמורות, העולות להשאיר את רישומן השלילי לאורך שנים (למשל, קוזולין, 1993; Vengor & Kozulin, 1992). למרות קשיים אלו, סקר של משרד החינוך גילה שרוב התלמידים העולים מחבר העמים מצמצמים את הפער הלימודי ביניהם לבין התלמידים הוותיקים בתום שלוש שנים בארץ (משרד החינוך והתרבות, תשנ"ד).¹ צמצום הפער הלימודי נובע, ככל הנראה, משילוב המאמצים של התלמיד העולה ושל סגל בית הספר לקדם את הצלחתו בתחום הלימודי. לעומת זאת, ישנן עדויות חזקות שגורלו של התלמיד העולה מחבר העמים בתחום

¹ ראוי לציין ע"פ סקר זה, שתלמידים עולים מאתיופיה אינם מצליחים להגיע לאותה רמת הישגים לימודיים תוך שלוש שנים.

החברתי והאישי אינו כה חיובי. בהמשך המאמר נבחן סוגיה זו תוך התרכזות במאמצים שעלו בשני מחקרים מן השנים האחרונות, שיבחנו את אופי הקליטה החברתית של תלמידים מחבר העמים.

המחקר הראשון נערך במכון לחקר הטיפוח באוניברסיטה העברית בשנת 1992 על ידי טטר, כפיר, סבר, אדלר ורגב (1994). מטרת המחקר הייתה לבחון את אופי הקליטה של תלמידים עולים מחבר העמים בבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים ואת הקשיים החינוכיים שלהם. המדגם כלל עשרה בתי ספר יסודיים (כיתות ה-1) ועשרה בתי ספר על-יסודיים (כיתות י-יא). בקרב בתי הספר היסודיים נדגמו מסגרות בעלות שיעור נמוך של עולים (שישה בתי ספר שבהם 5%-7% עולים), וכאלה בעלות שיעור גבוה (ארבעה בתי ספר שבהם 12% עולים ויותר). בבתי הספר העל-יסודיים היו שישה תיכונים מקיפים, שניים מקצועיים ושניים עיוניים, מחציתם בעלי שיעור נמוך של עולים (20-40 תלמידים), ומחציתם בעלי שיעור גבוה יחסית (80 תלמידים לפחות). מבתי הספר היסודיים השתתפו 536 תלמידים ותיקים, 239 עולים, סה"כ 775 ילדים. המשתתפים מבתי הספר העל-יסודיים היו 564 ותיקים, 371 עולים, סה"כ 935 תלמידים. הכלים ששימשו את החוקרים היו שאלונים לתלמידים הוותיקים ולעולים, שאלון למורה, ראיונות עם בעלי תפקידים בבית הספר ותצפיות התרשמותיות בבית הספר.

המחקר השני נערך בשנת 1993 על ידי חוקרים מהמכון לקידום האינטגרציה החברתית במערכת החינוך באוניברסיטת בר אילן. על פי הזמנת משרד החינוך, בדקו אמיר, בן ארי, קדם וריץ' (1995) את הצלחת קליטת תלמידים עולים מחבר העמים במערכת החינוך בישראל תוך הדגשת ההיבטים החברתיים של הקליטה. השתתפו במחקר מדגם ארצי של 39 מוסדות חינוך: 30 בתי ספר יסודיים ותשע חטיבות ביניים. בכל בתי הספר שיעור התלמידים העולים היה 13% לפחות. המדגם כלל 57 כיתות ה, 30 כיתות ח בבתי ספר יסודיים ועוד 18 כיתות ח בחטיבות ביניים. מספר התלמידים שהשתתפו במחקר היה 2290 ותיקים (כיתות ה - 1277; כיתות ח - 1013) ועוד 836 תלמידים עולים (כיתות ה - 372; כיתות ח - 464). הועבר שאלון לתלמידים הוותיקים ולעולים כדי לבדוק סוגיות שונות לגבי מצבם של התלמידים העולים. כמו כן, קיבלו 363 המורים שאלון שבו הם קבעו את עמדתם לגבי קליטת התלמידים העולים מחבר העמים. לבסוף נערך ראיון עם הנהלת בית הספר כדי לעמוד על שיטת הקליטה הלימודית והחברתית בבית הספר וכדי להבין את הקשיים העומדים לפני הצוות החינוכי ולפני התלמידים העולים באשר לקליטתם בבית הספר.

ראוי לציין שלמרות נקודות הדמיון בין שני מחקרים אלו, קיים שוני בנושאים חשובים, כגון הגדרת "תלמיד עולה" (עד שנתיים בארץ במחקר הראשון, ועד שלוש שנים בשני), בתי הספר (מדגם עירוני ללא ממלכתי דתי מול מדגם ארצי) והכיתות שבהם נערכו המחקרים, הכלים ששימשו את החוקרים, ועוד. נוסף לכך, שני צוותי המחקר פעלו באופן בלתי תלוי לחלוטין. לכן, אם ממצאי מחקרים אלו יצביעו על מגמה אחידה, הרי הדבר יעיד על תוקף התוצאות. להלן יוצגו ממצאי המחקרים על פי שלושה סעיפים: קבלה חברתית; יחס הצוות החינוכי לקליטת התלמידים העולים; והות ישראלית ויהודית.

קבלה חברתית

מתוצאות שני המחקרים אנו למדים, שהתלמידים הוותיקים מגלים מידה מועטה של קבלה חברתית כלפי העולים, וכי קיימת מידה רבה יחסית של הסתגרות חברתית בתוך כל קבוצת ילדים. נתייחס ראשונה לממצאי טטר וחבריו (1994) בבית הספר היסודי. במסגרת זו 59% מהעולים אמרו שאין להם עם מי לשחק בשעות אחר הצהריים; 40% טענו שכל חבריהם הטובים הם עולים; 32% קבעו שהוותיקים מציקים להם; ורבע מהם דיווחו שהוותיקים מתעלמים מהם. בקרב הוותיקים 65% טענו שכל חבריהם הטובים הם מקבוצתם. ממצאים דומים אך קשים יותר נמצאו ע"י טטר וחבריו (1994) בבית הספר העל-יסודי. כ-2/3 מהעולים וכ-3/4 מהוותיקים דיווחו שכל חבריהם הטובים הם מקבוצתם. מחצית העולים טענו שהוותיקים מתעלמים מהם ועוד 13% קבעו שהוותיקים אף מציקים להם. המחקר של אמיר וחבריו (1995) הניב שורה של ממצאים רלוונטיים. ראשית, נבדקה תפיסת האקלים החברתי בכיתה על פי שלושה תחומים: השתייכות חברתית; לכידות חברתית; אהדה לעולים. לוח 1 מציג את אחוזי ההתייחסות החיובית והשלילית של תלמידים ותיקים ושל עולים לגבי שלושת הממדים (ציונים ניטראליים אינם מופיעים בלוח).

לוח 1: תפיסת אקלים חברתי בכיתה (באחוזים)
בקרב תלמידים ותיקים ועולים

	עולים		ותיקים		
	חיובי	שלילי	חיובי	שלילי	
השתייכות חברתית	38	29	78	6	
לכידות חברתית	47	17	68	6	
אהדה לעולים	22	35	23	29	

עיון בלוח מראה שלגבי השתייכות חברתית ולכידות חברתית התלמידים הוותיקים תופסים את האקלים באופן חיובי יותר בהשוואה לתלמידים העולים, אך שתי הקבוצות מסכימות על מידת האהדה הנמוכה יחסית כלפי העולים. אין ספק שנתון זה מצביע על קבלה חברתית מועטה כלפי התלמידים העולים.

התלמידים נשאלו אם הם מוכנים להשתתף בפעילויות שונות (כגון "להשאל ספר", "להיות אתו בהפסקות" ועוד) על כל אחד מבני כיתתם. הממצאים הראו שגם הוותיקים וגם העולים גילו קבלה חברתית רבה יותר כלפי בני קבוצתם מאשר כלפי בני הקבוצה האחרת. עם זאת נראה, שהתלמידים העולים יותר פתוחים מבחינה חברתית לוותיקים בהשוואה למידת הפתיחות של הוותיקים כלפי העולים.

לבסוף נתבקשו התלמידים לקבוע אילו תכונות אישיות מאפיינות ילדים עולים בכיתתם ואילו מאפיינות את הוותיקים. שתי הקבוצות אפיינו באופן דומה את הוותיקים כבעלי תכונות חברתיות חיוביות, אך נוצר פער בין שתי קבוצות התלמידים בהתייחסותם לתכונות

העולים. התלמידים העולים ייחסו יותר תכונות חברתיות חיוביות לעצמם משייחסה קבוצת הוותיקים לעולים. אולם גם העולים אפיינו את הוותיקים כבעלי תכונות חברתיות חיוביות יותר משייחסו העולים לעצמם.

לסיכום, נראה שהתלמידים העולים לא השתלבו מבחינה חברתית בכיתתם באופן משביע רצון. הוותיקים והעולים מסכימים שהעולים רחוקים מלהיות מקובלים בכיתה, ולעתים אף חשים דחייה. ראוי לציין שהמצב בכיתות הנמוכות טוב יותר מאשר בכיתות הגבוהות, אך בשתי הרמות יש מקום לשיפור ניכר.

יחס הצוות החינוכי

תופעה שבאה לידי ביטוי באופן בולט הן במחקרם של טטר וחבריו (1994) והן במחקרם של אמיר וחבריו (1995) היא ההתמקדות של הסגל החינוכי בהיבטים הלימודיים של קליטת תלמידים עולים וחוסר עשייה בתחום החברתי. בראיונות במחקר הראשון אנשי הסגל החינוכי דיווחו שהתחום הלימודי הוא העיקרי, ואלה עושים מעט מאוד בתחום החברתי והאישי. גם העשייה המועטה בתחום זה שגרתית מאוד ומסתכמת בהעברת ידע בסיסי ביותר ומסורים ערכיים סביב נושאים כגון הגי ישראל והתנהגות נורמטיבית, אך אין ניסיון של ממש לקרב בין קבוצות התלמידים מבחינה חברתית. המורים גם דיווחו שלא היו להם הצלחות רבות בתחום זה. בבית הספר היסודי דווח על התמודדות פחות שגרתית לעתים, אך גם היא לרוב אינה מעמיקה ואינה שיטתית.

התשובות של המורים לשאלונים במחקר אמיר וחבריו (1995) תומכות בהתרשמויות של אנשי הסגל החינוכי במחקרם של טטר וחבריו (1994). נמצא ש-76% מהמורים דיווחו שבית הספר שלהם משקיע מאמצים לקידום התלמידים העולים בתחום הלימודי. מאידך, רק 42% ציינו שבית ספרם משקיע מאמצים בתחום החברתי עבור העולים. בהתאם לכך, אנו מבינים מדוע יותר מורים היו מרוצים מהתמודדות בית הספר בתחום הלימודי (60%) מאשר בתחום החברתי (40%).

מהן עמדותיהם של המורים כלפי העלייה, התלמידים העולים ושירותי החינוך שהם מקבלים? בשורה של שאלות בעלות תוכן ערכי לגבי העלייה שהופנו למורים במחקר אמיר וחבריו (1995), הביעו כ-80% מהמורים עמדות חדות בתמיכת העלייה. תמונה דומה התקבלה במסגרת הראיונות במחקר טטר וחבריו (1994). אך כאשר יורדים לרמה קצת יותר מעשית, האהדה פחות ברורה. למשל, רק 24% מהמורים במחקר אמיר וחבריו השיבו בחיוב להיגד "הייתי שמח לו כיתתי הייתה קולטת מספר רב יותר של תלמידים עולים מבריה"מ". כאשר הם נתבקשו להעריך את תכונותיהם של התלמידים הוותיקים ושל העולים, הם העריכו את העולים באופן חיובי יחסית לוותיקים בתחום הלימודי, אך הרבה פחות חיובי בתחום החברתי.

מורים רבים במחקר טטר וחבריו (1994) דיווחו כי אין להם מוטיבציה של ממש להתמודד עם הקשיים החינוכיים הנגרמים עקב נוכחותם של עולים בכיתה. הם טענו כי בתחילת גל העלייה היה להם רצון אמיתי לסייע לעולים, אך במשך הזמן הם נחלו כישלונות, לא קיבלו משאבים הולמים ממשרד החינוך ולא זכו לשיתוף פעולה ממשפחות

העולים. כעת, לאחר מספר שנות התמודדות עם העולים בכיתה, יש אצלם תחושה של ניכור וחוסר נכונות להתאמץ למענם. מאידך, המחקר של אמיר וחבריו (1995) לא גילה מצב כה קשה מבחינת המוטיבציה של הסגל החינוכי בתחום הלימודי. במחקרם נמצא שכ-60% מהמורים טענו שחברי הסגל בבית ספרם מגלים אכפתיות גבוהה כלפי העולים, ורק כ-10% מתייחסים לנושא באדישות.

קשה לדעת מהו מקור השוני בתוצאות שני המחקרים. מכל מקום, ראוי להצביע על ממצא משותף בשניהם, התחושה שהרבה מורים חשים שאין הם יודעים כיצד לטפל בעולים בתחום החברתי והאישי, ואין להם הזדמנויות נאותות בבית ספר לחשוב לעומק על הסוגיה כדי לתכנן פעילות שיטתית ונמרצת.

ראוי לציין שיש עדות עקיפה לכך שעמדותיהם של המורים עשויות להיות משמעותיות ביותר להצלחה החינוכית של העולים. במחקר אמיר וחבריו (1995) נמצא, שתפיסת התלמיד העולה את מידת מעורבות המורים בקידום קשורה בהתייחסות חיובית של התלמיד לעצמו בשורה של נושאים חשובים, כגון השתייכות לכיתה, רגשות כלפי הכיתה, מוטיבציה וזהות יהודית וישראלית. אין כאן טענה לקשר סיבתי, אך סביר להניח שמדובר בפרופיל של תלמיד החש השתייכות לכיתה ושהמורים דואגים לו.

זהות ישראלית ויהודית

הנושא האחרון שנדון בו הוא התחושה אצל התלמיד העולה של השתייכות לעם ישראל, הן מההיבט הלאומי והן מההיבט הדתי. חשוב לציין שנושא הזהות הישראלית והיהודית אינו סוגיה לאומית ודתית בלבד. ישנה עדות ברורה (למשל, Epstein & Levin, 1996) על קשר שלילי הדוק למדי בין תחושת השתייכות לדת היהודית ולעם ישראל בקרב עולים מחבר העמים לבין מידת הלחץ הפסיכולוגי שהם חשים וקשיי הסתגלות אצלם. בשני המחקרים שנסקרו כאן ישנם ממצאים המצביעים על כך שבהשוואה לוותיקים, העולים חשים פחות הזדהות עם מדינת ישראל. לוח 2 מציג את תפיסות העתיד של העולים העל-יסודיים במחקר טטר וחבריו (1994) לגבי הסוגיה הלאומית. הממצאים מראים שפי שלושה תלמידים עולים בהשוואה לוותיקים דוחים את המחויבות הלאומיות הבסיסיות: הישארות בארץ וגיוס לצה"ל.

לוח 2: אחוזי ההסכמה להיגדים לאומיים בקרב תלמידים עולים ותלמידים ותיקים בחינוך העל-יסודי

עולים	ותיקים	
36	12	כאשר אהיה מבוגר לא אהיה בישראל
30	10	אינני רוצה להתגייס לצה"ל

חשוב לציין שאין לראות בעובדה זו עמדה הפגנתית של חלק מהעולים נגד הוריהם שכפו עליהם את העלייה לארץ נגד רצונם. זאת מפני ש-84% מהתלמידים העולים במחקר זה קבעו שהוריהם נועצו בהם לפני העלייה ושהם הביעו נכונות לעלות. במחקר אמיר וחבריו (1995) נבנה אינדקס על יסוד מספר שאלות ששיקף את הזהות היהודית והזהות הישראלית של המשיבים. בקרב הוותיקים 89% גילו הזדהות חזקה עם מדינת ישראל ואחוז דומה הזדהה עם היהדות. לעומת זאת, 71% מהעולים הזדהו עם היהדות ו-55% בלבד גילו הזדהות חזקה עם מדינת ישראל. הפער בהזדהות עם ישראל התבטא בשאלה נוספת. התלמידים נשאלו אם הם חשים שגורלם האישי קשור בעם ישראל. 71% מהוותיקים הסכימו לכך, ורק 54% מהעולים. אמנם, ניתן לטעון שקיימת שונות רבה בקרב העולים לגבי המשמעות שהם מייחסים לזהות יהודית וישראלית (ראה כהן, 1991). אך בכל זאת הפערים שנתגלו מעידים על כך שאחוז ניכר מהעולים עדיין אינם חשים הזדהות מלאה עם עם ישראל גם שנה לאחר עלייתם ארצה.

אין כאן המקום לדון בפתרונות האפשריים למצבם החברתי והאישי הבעייתי של חלק מן העולים הצעירים מחבר העמים. הקורא עשוי למצוא עניין בדוחות של מחקרי טטר וחבריו (1994) ושל אמיר וחבריו (1995). במחקרים אלו מופיעות המלצות שונות וביסוסן. נסתפק כאן בציון סוגית-על אחת המשותפת לשני הדוחות. שני צוותי החוקרים טוענים שקליטת עלייה במערכת החינוך בכלל, והקליטה החברתית של התלמידים בפרט, אינן זוכות לעדיפות גבוהה, לא מבחינת המשאבים ולא מבחינת העניין שמגלים המפקחים ובכירים במשרד החינוך. כדי להפוך את נושא קליטת העלייה בחינוך למשימה בעלת עדיפות לאומית גבוהה, על משרד החינוך לפעול בהחלטיות הן בהצהרותיו הפומביות והן בהקצאת המשאבים שלו.